

מעמד השפה הערבית בישראל

עדכן הערבים בישראל | עורכים: פרופ' עוזי רבי ואריק רודניצקי | 15.03.2011

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי مشروع كونرد ادناوار للتعاون اليهودي – العربي

תוכן העניינים

א. דבר העורכים	2
ב. מאמרי עמדה	3
מיטל פינטו / שפת מיעוט ומדיניות לשון: המקרה של הערבית בישראל	3
אילנה שוהמי / ערבית כשפת מיעוט? נוף לשוני כמקרה מבחן	5
אלון פרגמן / הוראת השפה הערבית לדוברי עברית: מה למדנו עד כה?	7
עבד אלרחמן מרעי / צעירים ערבים בישראל: זהות ערבית, שפה עברית?	9
מחמוד כיאל / האקדמיה ללשון הערבית בישראל: תמונת מצב ואתגרי העתיד	11
מוהנד מוסטפא / סטודנטים ערבים וחסם השפה העברית: בין החוויה האישית לחוויה הקולקטיבית	13
ג. מן העיתונות והתקשורת	15
מעמדה של הערבית בישראל – כללי	15
עמדות נוכח הכרסום במעמדה הרשמי של השפה הערבית	15
השפה הערבית כחלק מהזהות הלאומית והדתית	16
חשש משחיקה במעמד שפת האם בקרב צעירים ובני נוער ערבים	18
לשאלת הקמתה של אוניברסיטה ערבית בארץ	19
ד. נתוני רקע	21
הצעות חוק שתכליתן לחזק את מעמד השפה הערבית	21
הצעות חוק המבטאות כרסום במעמד הרשמי של השפה הערבית	22

א. דבר העורכים

אנו שמחים לפרסם גיליון נוסף בסדרת "עדכן הערבים בישראל", המוקדש לנושא **מעמד השפה הערבית בישראל**.

בשנים האחרונות נשמעים בחברה הערבית קולות ביקורתיים המביעים דאגה נוכח הנטייה הגוברת בקרב אזרחים ערבים, ובעיקר בקרב צעירים ובני נוער, לשלב בשפה הערבית המדוברת מספר גדל והולך של ביטויים ומילים בעברית, ולעתים אף להעדיף להשתמש בשפה העברית על פני הערבית בחיי היום-יום. קולות אלה מתריעים כי תהליך זה גורם לשחיקה במעמדה של השפה הערבית בקרב האוכלוסייה הערבית במדינה. החרדה לגורלה של השפה הערבית מסמלת דאגה גדולה יותר לגבי זהותם הלאומית של הערבים במדינה, שכן שפת האם הערבית היא אחד המרכיבים החשובים בזהות זו.

במישור הפוליטי הוגשו בשנים האחרונות הצעות חוק אחדות מטעם סיעות הימין בכנסת, שביקשו לקבע את מעמדה של העברית כשפה הרשמית היחידה במדינת ישראל, וכפועל יוצא מכך, לבטל את מעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית במדינה. יוזמות חקיקה כאלה נתפסו בעיני חברי כנסת מהשמאל, יהודים וערבים, כפגיעה במעמדם של האזרחים הערבים בישראל.

מנגד בלטו לאחרונה יוזמות אחדות שמטרתן לחזק את מעמדה של השפה הערבית. בינואר 2008, בעקבות הצעת חוק שהתקבלה בכנסת, נחנכה האקדמיה ללשון הערבית (**מג'מע אל-לע'ה אל-ערביה**). בד בבד החלו להתגבש הצעות להקמת מוסד אקדמי מוכר בגליל, ששפת הלימוד בו תהיה ערבית. בדצמבר 2009 הכריז שר החינוך גדעון סער כי בכוונתו לחזק את מעמדה של מערכת החינוך הערבית במדינה באמצעות חיזוק מעמדה של השפה הערבית.

בעדן שלפנינו שלושה חלקים. **החלק הראשון** כולל מאמרי עמדה העוסקים בשתי סוגיות מרכזיות: (1) מעמד השפה הערבית במדינת הלאום היהודית; (2) שאלות של שפה וזהות בחברה הערבית בישראל. מאמרים אלה הם תקצירי הרצאות המתפרסמים לקראת כנס בנושא **"מעמד השפה הערבית בישראל: מדיניות לשונית, שפה וזהות"**, שתערוך תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי ב-23 במרץ 2011 באוניברסיטת תל-אביב.

החלק השני כולל עמדות וידיעות שהתפרסמו בכלי התקשורת, העוסקות במגוון היבטים הנוגעים למעמדה של השפה הערבית ולשאלות של שפה וזהות בחברה הערבית בישראל, וכן עמדות ותגובות בשאלת השחיקה במעמדה הרשמי של השפה הערבית. דגש מיוחד הושם על תרגום ידיעות מן העיתונות בשפה הערבית, אשר בדרך כלל אינן זוכות לחשיפה מרובה בקרב קוראי עברית. **בחלקו השלישי** והאחרון של העדכן מובאים נתוני רקע ובהם הצעות חוק לדוגמה העוסקות בשאלת מעמדה של השפה הערבית בישראל.

אנו פונים לציבור קוראינו הרחב: אם ידוע לכם על אתרים רלוונטיים לנושא שבהם ניתן להפיץ את העדכן, נשמח מאוד אם תפנו אלינו:

- אתר האינטרנט של מרכז משה דיין: www.dayan.org
- תכנית אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי: אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)
טלפון 03-6409991
פקס 03-6406046
דוא"ל arabpol@post.tau.ac.il
- פרופ' עוזי רבי (מנהל התכנית)

© כל הזכויות על פרסום העדכן שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2011. ניתן לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

מאמרי העמדה משקפים את דעת כותביהם בלבד.

תודתנו לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית; כמו כן תודה לאפרת לכטר, תלמידת החוג למדע המדינה והחוג לתקשורת, ולנדאל ח'מאסי, תלמיד החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והחוג לסטטיסטיקה וחקר ביצועים, שניהם מאוניברסיטת תל-אביב, שסייעו באיסוף החומר ובתרגומו לעברית.

העורכים

ב. מאמרי עמדה

מיטל פינטו*

שפת מיעוט ומדיניות לשון: המקרה של הערבית בישראל

זכויות שפה (language rights) מופיעות בסעיף 82 לדבר המלך במועצתו ובחוקים אחרים. ככל הזכויות האחרות, גם זכויות שפה נתונות לפרשנות של בתי המשפט. פרשנות זו עלולה לצמצם את תחולתן של זכויות שפה או להרחיבה. פרשנות שיפוטית צרה עלולה לצמצם את תחולתן של זכויות שפה מקיפות לגבולות המובן המילולי הישיר שלהן בחקיקה ספציפית. פרשנות שיפוטית תכליתית ורחבה יותר עלולה להרחיב את תחולתן של זכויות שפה מינימליות ולהפכן לזכויות שפה מקיפות יותר.

יש הטוענים כי לזכויות שפה מאפיינים ייחודיים המבדילים אותן מזכויות אדם אחרות, הנתפסות כזכויות אוניברסליות, וכי בשל מאפיינים ייחודיים אלו על בתי המשפט לנהוג משנה זהירות בבואם לפרש זכויות שפה. תפיסה מצמצמת זו באה לידי ביטוי בדעת המיעוט של השופט חשין בבג"ץ **עדאלה**¹, הדן בעתירה לחייב עיריית שבתחום שיפוטן מתגוררת אוכלוסייה מעורבת של יהודים ושל ערבים להוסיף לשלטים העירוניים כיתוב בערבית. בדעת רוב של הנשיא ברק ושל השופטת דורנר אל מול דעת המיעוט של השופט חשין, החליט בית המשפט לקבל את העתירה ולחייב את המשיבות להוסיף כיתוב בערבית לשלטי הרחוב. אף שתפיסת הפרשנות המצמצמת באה לידי ביטוי רק בדעת המיעוט של השופט חשין, יש לה הדים רמים גם בשיח הציבורי הנוגע למעמדה של השפה הערבית בישראל. ברצוני לערער על תפיסה זו ולהציע תפיסה חלופית של זכויות שפה, המצביעה דווקא על הדמיון בין זכויות שפה לזכויות אדם אחרות.

אציג תחילה את שלוש הטענות המצביעות על מאפיינים הייחודיים לכאורה לזכויות שפה והמצדיקים פרשנות מצמצמת שלהן. הטענה הראשונה היא טענת הזכויות החיוביות, שעל פיה פרשנות תכליתית ורחבה של זכויות שפה מובילה להטלת חובות כבדות יותר על רשויות ציבוריות בשל הקצאת משאבים יקרי-ערך. בשל כך יש לפרש זכויות שפה בזהירות ובצמצום.

הטענה השנייה היא טענת הפרשה הפוליטית. זכויות שפה, כדוגמת הזכויות המעוגנות בסימן 82 לדבר המלך במועצתו המגנות רק על השפה הערבית, הן בדרך כלל זכויות סלקטיביות. זאת מאחר שהן מעניקות הגנה מקיפה רק לשפתו של מיעוט לשוני אחד ואינן חלות על מיעוטים לשוניים אחרים. בשל אופיין הסלקטיבי יש התופסים זכויות שפה כתוצר היסטורי של תהליכי משא ומתן ופשרה פוליטית, שנועדו להשיג איזון ביחסי הכוח בין קבוצת הרוב השולטת לקבוצת המיעוט הלשוני המוגנת. על פי תפיסה זו, אופיין ההיסטורי-פוליטי של זכויות שפה מייחד אותן משאר זכויות אדם, אשר לכאורה מבוססות על עקרונות יסוד כלליים ולא על פשרה פוליטית כזו או

* **ד"ר מיטל פינטו** היא מרצה מן המניין במרכז האקדמי כרמל בחיפה. בעלת תואר דוקטור למשפטים ותואר שני במשפטים מאוניברסיטת טורונטו. בעבר שימשה כמתמחה בלשכתו של השופט גרוניס בבית המשפט העליון. מומחית במשפט חוקתי ומנהלי ובפילוסופיה של המשפט. מאמריה מתמקדים בקונפליקטים משפטיים העולים במדינות רב-תרבותיות בהקשר של זכויות שפה, פגיעה ברגשות וחופש דת. ניתן לפנות בדוא"ל: meital.pinto@gmail.com

¹ בג"ץ 4112/99 **עדאלה המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' עיריית תל-אביב-יפו**, פ"ד נו(5) 393 (2002).

אחרת. בשל היותן תוצר של פשרה פוליטית, על בית המשפט לנהוג בהן משנה זהירות ולא להעניק להן פרשנות החורגת מהאיזון הפוליטי העדין שהן מבטאות.

הטענה השלישית היא טענת הזכויות התרבותיות והקבוצתיות. זכויות שפה מסווגות לרוב בקטגוריות של זכויות קולקטיביות וזכויות תרבותיות. זכויות המסווגות בקטגוריות אלה מעוררות פעמים רבות רתיעה בקרב ליברלים החושבים כי זכויות אדם הן זכויות המשתייכות רק לאינדיבידואלים, וכי הכרה בזכויות קולקטיביות עלולה לתת לגיטימציה לפרקטיקות כופות מצד הקבוצה כלפי החברים בה. בנוסף, זכויות שפה נתפסות כזכויות תרבותיות מכיוון שהן מגינות על הערך המהותי של שפה כחותם זהות – כמושא להזדהות ולייחודיות תרבותית של קבוצות מיעוט. זכויות תרבותיות מעוררות הסתייגות בקרב חברי תרבות הרוב בשל הטענה כי הן מעודדות התבדלות של חברי קבוצת המיעוט וריחוק מחברי קבוצת הרוב. הרתיעה מהכרה בערך של שפת מיעוט כחותם זהות תרבותי עבור דובריה לובשת צורה שונה מעט במדינות לאום. זאת בשל התפקיד המכריע המיוחס לשפת לאום בכינונה ובגיבושה של זהות לאומית. חברי קבוצת הרוב מייחסים לשפתם תפקיד מרכזי בגיבוש הזהות הלאומית ובשימורה ולכן נוטים לתפוס את שפת המיעוט כאיום על זהותם הלאומית. ישראל היא דוגמה טובה למדינת לאום שבה מיוחס לעברית תפקיד חשוב בכינונה ובשימורה של הזהות היהודית-ציונית. בשל רתיעה זו ובשל העובדה שזכויות שפה נתפסות כזכויות קולקטיביות, נשמעת הטענה שיש לפרש אותן בצמצום או לא להכיר בהן כלל.

ניתן להשוות את המאפיינים של זכויות שפה למאפיינים של זכויות אדם אחרות, אשר פרשנותן הרחבה שנויה במחלוקת במידה פחותה. הזכות לחופש הדת היא דוגמה לזכות הנתפסת על פי רוב כזכות חוקתית אוניברסלית, שיש להחיל עליה כללי פרשנות המרחיבים את ההגנה שהיא מספקת. מתוך השוואה בין המאפיינים של זכויות שפה לבין המאפיינים של הזכות לחופש הדת, כפי שהם באים לידי ביטוי בספרות ובפסיקה בישראל, ניתן לטעון כי לזכות לחופש הדת תכונות משותפות לאלה של זכויות שפה. כשמדובר בזכויות שפה, תכונות אלה תומכות בטיעונים בזכות פרשנות מצומצמת שלהן, ואילו כשמדובר בזכות לחופש הדת, בתי המשפט מפרשים אותה פעמים רבות בהרחבה על אף תכונות אלה. ברמה הנורמטיבית, הדמיון המושגי בין זכויות שפה לחופש הדת מצריך לכל הפחות שקילה מחודשת של תפיסת הפרשנות המצמצמת של זכויות שפה.

אילנה שוהמי* ערבית כשפת מיעוט? נוף לשוני כמקרה מבחן

מהם הקריטריונים המגדירים שפה כ'שפת מיעוט'? לטענתי, בניגוד להגדרה הבירוקרטית של 'מספר דוברים' מכלל האוכלוסייה במדינת לאום, יש לבחון שפת מיעוט על פי מדדים אחרים להגדרת שפה, כמו 'דינמיות' ו'חיוניות' (vitality) של שפה, במנותק ממרחבים אחרים כמו מדינת הלאום, ערים, מוסדות וכו'. בישראל מוגדרת השפה הערבית כשפה רשמית לצד השפה העברית; למרות זאת, ההתייחסות אל השפה הערבית היא כאל שפת מיעוט, כלומר כאל שפה שולית שכמעט אין לה ביטוי בחברה הישראלית היהודית, שבה העברית היא השפה המרכזית היחידה. ההתייחסות לשפה הערבית כאל שפה שולית נובעת ממניעים היסטוריים פוליטיים; בזמן הקמת המדינה שררה מדיניות של מידור האוכלוסייה הערבית שנותנה בישראל והיא דורגה כשולית בהשוואה לקבוצת הרוב היהודית. השפה נתפסה כאמצע מרכזי למטרה זו, בייחוד משום שהערבים נתפסו כאיום על ביטחון המדינה. אמנם לערבים שנכחו בישראל ב-1948 ולצאצאיהם ניתנה אזרחות ישראלית, אך בדומה למעמד השפה – שהוגדרה כשפת מיעוט – גם אזרחותם בעלת מעמד משני. אף שהשפה הערבית היא שפת ההוראה בבתי הספר בקהילה הערבית בישראל, מעמדה השולי כשפת מיעוט בא לידי ביטוי בהיעדר ייצוג בחברה היהודית בכללה ובמיוחד באוניברסיטאות, שבהן אין כל ייצוג לשפה הערבית, לא כשפת ההוראה במקצועות הלימוד, לא בשיעורים ולא במבחנים ובספרי הלימוד. היעדר ייצוג השפה במוסדות להשכלה הגבוהה מביא לידי מוטיבציה נמוכה ביותר לשימוש בשפה הערבית עוד בקרב תלמידי בתי הספר התיכוניים דוברי ערבית (מקצועות רבים נלמדים בעברית כהכנה ללימודים אקדמיים).

שוליות השפה גורמת למה שמכונה benign neglect (מונח שניתן לתרגמו בתור "הזנחה שלא מדעת"), אבדן השפה ואף חיסולה בטווח הארוך. לטענתי, משום כך הכינוי 'שפת מיעוט' הוא מונח בירוקרטי המבוסס על שיקולים פוליטיים של מדינות הלאום, המגדירה קהילות מסוימות כשוליות והמקשרת בין דוברים ושפותיהם בלא להתחשב במדדים של 'חיוניות' ושל 'דינמיות'; כך היא מביאה לידי מידור השפה ודובריה גם במרחבים שבהם נוכחים דוברים רבים של השפה.

חיזוק לטענות אלה מתקבל מתחום ה'נוף הלשוני' (linguistic landscape), שבעשור האחרון מקובל כמדד מרכזי לבחינת מעמדן של שפות מעבר להגדרות בירוקרטיות של 'מלמעלה למטה' (top-down). נוף לשוני משמעו גם ייצוגים של שפות במרחב, במיוחד בשלטי חוצות, בשמות של

* פרופ' אילנה שוהמי היא ראש התכנית להוראת שפות בבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב. מחקריה עוסקים במגוון תחומים הקשורים לדו-לשוניות ולרב-לשוניות בחינוך ובחברה מנקודת מבט ביקורתית: מדיניות לשון, רכישת שפות, מבחני שפה, זכויות לשוניות. פרופ' שוהמי היא העורכת של כתב-העת *Language Policy*, והזוכה בפרס מפעל חיים על הישגים בתחום של מבחני שפה מטעם הארגון הבין-לאומי למבחני שפה לשנת 2010. נוסף על מאמרים רבים כתבה וערכה את הספרים:

The languages of Israel: Policy, ideology and practice (W. B. Spolsky, 1999); *The power of tests* (Longman, 2001); *Language policy: Hidden agendas and new approaches* (Routledge, 2006); *Encyclopedia of language and education, Volume 7, Language Testing and Assessment* (ed. with Nancy Hornberger, Springer, 2008); *Linguistic landscape: Expanding the scenery* (ed. with Durk Gorter, Routledge, 2009); *Linguistic landscape in the city* (ed. with Ben Rafael and Barni, Multilingual Matters, 2010).

ניתן לפנות בדוא"ל: elana@post.tau.ac.il

בניינים, בהוראות וכו', כפי שמסבירים בוריס ולנדרי (1997). במחקר של בן-רפאל ואחרים (2006) תועדו ערים רבות בישראל ונמצא שבערים מעורבות ובייחוד בערים הומוגניות ערביות יש ייצוג לשפה הערבית כשפה מרכזית. היתרון בשימוש בנף לשוני כמדד למעמדן של שפות הוא בכך שהוא בוחן את מעמד השפות בעיקר 'מלמטה למעלה' (bottom-up), כלומר מצבן למעשה, בלא שיקולים פוליטיים. אכן, במחקרים רבים שנערכו בישראל ובעולם נעשה שימוש רב בנף לשוני כמדד המתעד מציאויות לשוניות בערים, בשכונות ובאזורי מסחר וכן במוסדות כמו בתי חולים, בתי ספר ועוד.

במחקר שערכנו לאחרונה (שוהמי ואבו גזאלה-מחאג'נה, 2011) נמצא שבמרחבה של העיר אום אל-פחם, עיר ערבית מרכזית בישראל, השפה הערבית היא בעלת מעמד חיוני ודינמי על פי המדד של נף לשוני כפי שהוא בא לידי ביטוי במרחבים ציבוריים באזורים מסחריים, בבתי ספר ועוד. לפיכך טענתנו הייתה, שבמרחב עירוני זה השפה הערבית היא שפת רוב לעומת השפה העברית, ולפי מדד זה העברית היא למעשה שפת המיעוט. מציאות זו איננה תואמת את ההגדרה הברוקרטית של ערבית כשפת מיעוט כהגדרתה במדינת הלאום. במחקרנו בדקנו גם את הפער בין חיוניות השפה במרחב העירוני לבין היעדר ייצוגה המוחלט באוניברסיטה. הסתמכנו על סדרה של ראיונות עם תלמידים דוברי ערבית ומצאנו שמציאות זו נתפסה כמדירה וכמפלה. ממצאים אלה מצטרפים למדדי החיוניות של השפה, ועל פיהם מומלץ להימנע משימוש במונח 'שפת מיעוט' ולכנות את הערבית 'שפה משתתפת'. הגדרה זו יוצאת מנקודת מבט חיובית המכלילה את השפה ואת דובריה ואיננה ממדרת אותם. ייתכן שהתייחסות זו תגביר את המוטיבציה ללימוד השפה וליישום צודק יותר של מעמדה הרשמי, בייחוד במרחבים שבהם שותפים דוברי ערבית, כמו האוניברסיטאות, שם שוררת הפליה לשונית חריפה. ייתכן שנוף לשוני עשוי להיות אמצעי להעלאת מעמדה השולי של השפה ושל דובריה, להשלטת שוויון ולהגברת המוטיבציה של דוברי העברית לרכוש את השפה – ואולי אף לדו-קיום.

מקורות

- Landry R., and Bouhrhis, R.Y. (1997). "Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study", *Journal of Language and Social Psychology*, 16/1, pp 23-49.
- Ben Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M. H., and Trumper-Hecht, N. (2006). "Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel", *International Journal of Multilingualism*, 3/1, pp. 7-31.
- Shohamy, E. and Ghazaleh-Mahajneh, M. (2011, in press), "Linguistic Landscape as a tool for interpreting language vitality: Arabic as a 'minority' language in Israel." In: Gorter, D., H.F. Marten and L. Van Mensel (editors) *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave-MacMillan

אלון פרגמן* הוראת השפה הערבית לדוברי עברית: מה למדנו עד כה?

ממצאיהם של שני מחקרים שערכו לאחרונה פרגמן ורוסק ובהם בדקו את תהליך רכישתם של הצלילים הלא-מוכרים בשפה הערבית ואת התפתחות הלקסיקון בערבית בקרב תלמידים דוברי עברית בחטיבות הביניים, מעידים על מצב עגום במיוחד ואף מדאיג: התלמידים מתקשים מאוד ברכישתם של הצלילים ובכתיבתן של האותיות בערבית, וכמעט לא חל שיפור בעניין זה מכיתה ח' עד כיתה י' (Fragman & Russak, 2010; Russak & Fragman, in preparation). ממצאי שני המחקרים מצביעים על שליטה בלקסיקון (כתיבת אוצר מילים שנלקח מספר הלימוד של כיתה ז') בהיקף של 19%–25% בלבד מכיתה ח' עד כיתה י', הווה אומר שגיאות כתיב בשמונים אחוזים מאוצר המילים של שנת הלימוד הראשונה. שגיאות אלה כוללות בלבול בין אותיות דומות בערבית מבחינה אורתוגרפית (כגון ج, ح, خ), שגיאות באותיות בעלות צליל דומה בערבית (כגון س, ص), שגיאות בכתיבת צלילים שאינם קיימים בעברית (כגון غ, ث), שגיאות באותיות בעלות ארבע צורות (כגון ع), שגיאות בהבחנה בין תנועות קצרות וארוכות, שגיאות בזיהוי הדגש (שדה) ושגיאות באותיות שאינן שכיחות בערבית (כגון ظ, ض).

ממצאים אלה עומדים בסתירה להשערה, שהדמיון האטימולוגי בין העברית לערבית עשוי לסייע לדוברי העברית ללמוד את השפה הערבית. אמנם מאפיינים לשוניים מסוימים קיימים בשתי השפות אולם בהיקפים שונים, ויש לכך השפעה ניכרת על תהליכי רכישת השפה הערבית בקרב דוברי העברית כשפת אם.

ממצאי מחקריהם של אבו-רביעה, אבראהים ואחרים בדבר רכישת השפה הערבית הכתובה בקרב דוברי ערבית מצביעים אף הם על קשיים דומים הנמשכים עד כיתה ט' לפחות. לטענת החוקרים, ההסבר נעוץ באורתוגרפיה הערבית המורכבת. על פי צאיעי-חדאד, אופייה הדיגלוטי של השפה הערבית משפיע במידה ניכרת על רכישת השפה הכתובה.

לפי ממצאי המכון לשירותי חוץ של מחלקת המדינה בארצות הברית (Foreign Service Institute of the US Department of State), ג'קסון וקפלן, (1999), נדרשות 575–600 שעות לימוד לפחות בקבוצות קטנות כדי להגיע לרמה גבוהה של תפקוד לשוני בשפות זרות בעלות מבנים והיבטים אורתוגרפיים משותפים. אין ספק שהיקף שעות הלימוד של השפה הערבית בחטיבות הביניים קטן בהרבה, ואפשר שיש בכך להסביר באופן חלקי את התוצאות. עם זאת, ממצאי מחקרים אלה מעידים על חוסר הצלחה – בלשון המעטה – להשיג את היעדים הבסיסיים שנקבעו בתכנית הלימודים הרשמית ללימוד השפה הערבית הכתובה ללא התקדמות משמעותית לאורך זמן: אותיות, צלילים ואוצר מילים, שהם תנאי הכרחי ליצירת משמעות וללמידה משמעותית.

* ד"ר אלון פרגמן הוא ראש החוג לשפה וספרות ערבית במכללה האקדמית בית ברל. מחקריו עוסקים בשני תחומים עיקריים: אינטלקטואלים, שלטון וחופש ביטוי בספרות הערבית המודרנית; חקר הוראת השפה הערבית ותרבותה במערכת החינוך בישראל. ניתן לפנות בדוא"ל: alon-fr@013.net.il

אם מטרות הוראת השפה הערבית הכתובה אינן ישימות, אולי יש לקבוע יעדים חדשים ישימים בהוראת השפה הערבית הכתובה? כיצד ניתן להגביר את החשיפה לשפה הערבית ואת התרגול בה ולשפר את דרכי הוראתה? ואולי קודם כול ילמדו ילדי ישראל לדבר ערבית, ולצד הדיבור ירכשו תשתית של שפה כתובה?

בלימוד השפה הערבית יש צורך חיוני לקירוב הלבבות ולהכרת האחר ותרבותו, היבטים שאינם מובאים כלל בחשבון בהוראתו של תחום דעת אחר כלשהו. הממצאים הנוכחיים מצביעים על תופעה מדאיגה של חסכים ו"תקיעות" בלימוד השפה הערבית הכתובה, דבר העלול להגביר את התסכול בקרב בני הנוער ולהדגיש את הזרות והניכור. כך נעשה עוול הן למורים השוקדים על יישום תכנית הלימודים והן לתלמידים.

יותר משנשאלת עתה השאלה מה למדו עד כה תלמידי ישראל דוברי העברית במסגרת לימודי החובה של השפה הערבית, נשאלת השאלה אם קובעי המדיניות במשרד החינוך ילמדו עתה ממצאים אלה ויפעלו למען תנופה של ממש בתחום דעת זה.

מקורות

- Abu Rabia Salim & Taha Haitham (2006). "Phonological errors predominate in Arabic spelling across grades 1-9", *Journal of Psycholinguistic Research* 35/2, pp. 167-188.
- Bentin Shlomo & Ibrahim Rappiq (1996). "New evidence for phonological processing during visual word recognition: The case of Arabic", *Journal of Experimental Psychology* 22/2, pp. 309-323.
- Fragman Alon & Russak Susie (2010). "A qualitative analysis of spelling errors in Arabic as a foreign language among native Hebrew speaking students", *Arabele* 2009, pp. 103-114.
- National Reading Panel (2000). *Report of the National Reading Panel teaching children to read: An evidence-based assessment of the scientific research literature on reading and its implications for reading instruction*. Washington, DC: National Institute of Child Health and Human Development.
- Russak Susie & Fragman Alon (In preparation). "Developmental aspects in grapheme-phoneme knowledge in the written for, of Arabic as a foreign language among Hebrew native learners".
- Saiegh-Haddad Elinor (2007). "Linguistic constraints on children's ability phonemes in Arabic", *Applied Psycholinguistics* 28/4, pp. 607 – 626.

עבד אלרחמן מרעי* צעירים ערבים בישראל: זהות ערבית, שפה עברית?

קום המדינה בשנת 1948 נחשב למאורע המרכזי שהשפיע ביותר על המרחב המזרח-תיכוני בכלל ועל חיי הערבים הפלסטינים בפרט במאה העשרים. מאורע זה חולל שינויים מרחיקי לכת בשלושה מישורים:

1. **המישור הפוליטי:** למפה הגאוגרפית-פוליטית נוספה מדינה חדשה בעלת לאום, דת ושפה השונים מאלה של מדינות האזור האחרות.
2. **המישור הסוציו-אקונומי:** חלק גדול מהפלסטינים הנמנים עם האליטה המשכילה ובעלת האמצעים גורשו או עזבו את בתיהם. בעקבות זאת התפורר מוסד איחוד המשפחות ונותרו החלשים והעניים, דבר שהקל על מדינת ישראל לשלוט בהם.
3. **המישור הלשוני:** העברית הפכה להיות שפת הרוב במדינה והערבית הפכה להיות שפת מיעוט.

מצב זה הוליד את בעיית המיעוט הערבי בארץ. בכוונתי להתמקד בשני היבטים שחדרו לעולמם של הערבים הפלסטינים עקב המציאות החדשה: הזהות הישראלית והשימוש הנרחב בשפה העברית. לערבים בישראל אין זהות אחת אלא מכלול של זהויות: ערבית, פלסטינית, ישראלית ועוד. זהויות אלה מושתתות על תת-הגדרות שמספרן עולה על ארבעים ואפשר לסווגן על פי עקרון **המסגור**.

העברית שימשה סוכן חשוב בעיצוב דמותו וזהותו של הערבי. עיצוב זה נעשה באמצעות **לימוד העברית** כשפת חובה בבתי-הספר הערביים. הלימוד נועד להשתית הבנה בין היהודים לערבים ולחזק את נאמנותם של הערבים למדינת ישראל. התלמידים למדו יותר נושאים הקשורים ביהדות ופחות חומרים הנוגעים לתרבות הערבית. היצירות הנלמדות בשירה ובפרוזה תורמות להזדהות הלומדים עם הדמויות המייצגות את המרחב הישראלי. לעומת זאת, בבתי הספר העבריים דוחים על הסף את לימוד השירה והסיפורת הפלסטיניות כדי לא להיחשף לעולמם של בני העם הפלסטיני שמעבר לקו הירוק, לזהותם ולתרבותם.

שני הגופים המרכזיים שעסקו בהנחלת התרבות העברית ובלשונה מחד גיסא ובעיצוב הזהות של הפלסטינים בארץ מאידך גיסא הם משרד החינוך והתרבות ומשרד ראש הממשלה, שפעלו על פי הוראות הממשל הצבאי בשנותיה הראשונות של המדינה. ואכן, מאז קום המדינה ועד היום טרודים המחנכים והפוליטיקאים בישראל בשאלה האם לחנך את הערבים בישראל כישראלים, כערבים או כערבים ישראלים.

* ד"ר עבד אלרחמן מרעי הוא ראש החוג ללשון וספרות עברית במכון האקדמי להכשרת מורים ערביים, במכללה האקדמית בית ברל. תחומי מחקרו העיקריים: השוואה בין הספרות הערבית והעברית בימי-הביניים, ההזדהות הלשונית בין העברית והערבית בארץ, חינוך לשוני, והוראת שפות. דוא"ל: dr_abdmari@hotmail.com

לצד לימוד העברית חל תהליך של **עברות** שמות המקומות והאתרים הפלסטיניים. לשמות הערביים ניתנו שמות עבריים חדשים, ורבים מן הצעירים כיום אינם יודעים ששמות אלה ערביים במקורם.

השפה העברית היא חלק בלתי-נפרד מהרפרטואר הלשוני של הצעירים הערבים בארץ. המדינה מעוניינת בלימוד העברית; אף במקומות עבודה נאסר על הערבים לדבר ביניהם בשפת אמם הערבית, ולעתים העושים כן נידונים לפיטורין, אף שהערבית מוגדרת כשפה רשמית במדינה.

הערבים בארץ משתמשים בדיבורם השוטף במילים ובצירופי לשון בודדים ולעתים אף במשפטים שלמים. תרגומי שאילה מהעברית משתלבים היטב בשפה המדוברת. בשנים הראשונות להקמת המדינה היו אלה מילים מתחומי החקלאות והבנייה בעיקר כיוון שאלה היו מקומות המפגש עם דוברי העברית. אחרי-כן התרחבו מעגלי המפגשים וגדל היקף המילים השאולות; הן חדרו לכל תחומי החיים. העברית משובצת לא רק בערבית הדבורה אלא גם בערבית הכתובה ובאתרים האלקטרוניים עד כדי כך, שניתן להצביע על יצירת שפת ביניים חדשה בקרב דוברי הערבית, שאני מכנה "ערברבית": עירוב של הערבית הקלאסית, הערבית המדוברת והשפה העברית.

יתר על כן, יוצרים ערבים כותבים את יצירותיהם בעברית, למשל אנטון שמאס, סלמאן מצאלחה, נעים עראידי, סייד קשוע ואחרים, דבר המצביע על מידת השליטה בעברית מחד-גיסא ועל מעורבות האינטלקטואלים הערבים בתרבות הישראלית מאידך-גיסא. עם זאת, יש יוצרים שהתייחסו בשירתם לכתיבה בעברית וביטאו את תחושת הזרות והניכור שלהם מן השפה האחרת שאינה שפת אמם. למשל, כך אומר אנטון שמאס בשירו "דיוקן":

ובפי שפה אחרת
לא מאמי, ולא בדמי

.....

וגופי בא ונשאל משפה אחרת
בלי כל אהבה
שפה אחרת מחלחלת בגופי
לוחצת, מבפנים, על רקותיי.

סלמאן מצאלחה אומר:

אני כותב בלשון העברית,
שבשבילי איננה שפת אם,
כדי ללכת לאיבוד בעולם.
מי שלא הולך לאיבוד לא
ימצא את השלם.
כי אותן האצבעות בכף
הרגל לכולם. ואותו אגודל
שהולך בצד עקב.

מחמוד כיאל*

האקדמיה ללשון הערבית בישראל: תמונת מצב ואתגרי העתיד

היוזמה להקמת אקדמיה ללשון ערבית באה מכמה אינטלקטואלים ערבים מהגליל והמשולש, שמצבה ומעמדה של השפה הערבית בישראל חרו להם. אינטלקטואלים אלה ראו לנגד עיניהם את תהליך דחיקתה של הלשון הערבית לשולי המרחב הלשוני הממסדי והציבורי. היו אף שהלינו על מצבה של הלשון הערבית אפילו בקרב דוברי הערבית עצמם. על כן, בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הנוכחית הוקמה עמותה שנקראה "האקדמיה ללשון הערבית", ובערבית: **מג'מע אל-לע'ה אל-ערביה**. עמותה זו פעלה באופן וולונטרי בתמיכה ממשלתית מזערית, והפנתה את עיקר פעילותה לעריכת סדנאות וימי עיון בתחום השפה הערבית.

חוסר שביעות הרצון מהפעילות המצומצמת של עמותה זו, מהיעדר תקציב הולם ומחוסר השוויון עם האקדמיה ללשון העברית שהוקמה על פי חוק עוד בשנת 1953, דרבן כמה אינטלקטואלים ואנשי ציבור לנסות לעגן בחוק מוסד מקביל לאקדמיה ללשון העברית שיעסוק בלשון הערבית. ואכן, לאחר לחצים רבים התקבל בכנסת ביום 12 במרס 2007 חוק "המוסד העליון ללשון הערבית". בחוק זה נקבע תפקידו של מוסד זה, והוא כלל בין השאר חקר הלשון הערבית לתקופותיה ולענפיה; עיסוק בתחומי המינוח, הדקדוק, אוצר המילים, ההגייה, התעתיק והכתיב של הלשון הערבית, לרבות חידושי לשון והתאמתם לעידן הטכנולוגי המתקדם; עריכת מילונים כלליים ומקצועיים; חקר הלשון בתרבות הערבית, לרבות בתחומי הספרות והשירה; קיום קשרים וחילופי מידע עם האקדמיה ללשון העברית ועם מוסדות לחקר הלשון הערבית והעברית בארץ ובעולם; שיתוף פעולה עם משרד החינוך ועם מוסדות להשכלה גבוהה ומתן ייעוץ בתחומי פעילותו; ולבסוף, פרסום כתבים ומחקרים ועריכת כנסים בתחומי פעילותו.

אחרי שהתקבל החוק בכנסת פעלה הממשלה, ובעיקר שר המדע, התרבות והספורט דאז, גאלב מג'אדלה, למינוי 15 החברים הראשונים (מתוך 23 הקבועים בחוק), בעיקר מקרב חברי העמותה לאקדמיה ללשון הערבית אך גם מקרב חוקרים ומרצים לשפה וספרות ערבית שלא נמנו עם חברי העמותה. למעשה, רק בינואר 2008, לאחר שהתאספו החברים הממונים ובחרו לעצמם הנהלה, החל המוסד העליון ללשון הערבית, שנקרא כעת "האקדמיה ללשון הערבית", לפעול כתאגיד ממוסד.

בשנותיה הראשונות זכתה האקדמיה לתמיכה ממשלתית שאפשרה לה לבנות תשתית הולמת להמשך פעילותה, הכוללת משרדים, פקידות, ספרייה וכיו"ב. ואכן, האקדמיה החלה לפעול במישורים שונים כדי להגשים את מטרותיה ויעדיה. בין השאר הושקו מיזמים ארוכי-טווח, כמו מיזם הכנת מילון לשפה הערבית המודרנית ומיזם איסוף מונחים ומושגים שהתקבלו באקדמיות השונות בעולם הערבי. היא גם סייעה במימון מחקרים אקדמיים העוסקים בלשון הערבית. כמו כן היא הוציאה לאור כתב-עת אקדמי, ספרי עיון בתחום השפה והספרות הערבית ועלונים על מונחים בתחומי דעת שונים. האקדמיה גם השיקה אתר אינטרנט, הקימה ספרייה הכוללת מאות

* ד"ר מחמוד כיאל הוא מרצה בכיר בחוג ללימודי הערבית והאסלאם באוניברסיטת תל-אביב, עוסק בחקר התרגום מעברית לערבית ולהפך, ביחסים הבין-תרבותיים בין יהודים לערבים ובסיפורת הערבית המודרנית. ניתן לפנות בדוא"ל: kayyalma@post.tau.ac.il

ספרים בתחום השפה והספרות הערבית וערכה שורה של ימי עיון אקדמיים. היא גם יזמה וארגנה פעילויות שונות בבתי הספר ובמוסדות ציבור שמטרתן לקרב את התלמידים ואת הדור הצעיר לשפה הערבית, העניקה מלגות לסטודנטים לערבית וקיבלה על עצמה להנציח את זכרו של הסופר אמיל חביבי.

עם כל אלה, בפני האקדמיה ניצבים אתגרים רבים שבוודאי ישפיעו על עצם קיומה ועל אופי פעילותה, וביניהם:

א. התלות המוחלטת במקורות מימון ממשלתיים מותירה את עתידה של האקדמיה תלוי בחסדיה של הממשלה (ואכן לאחרונה החליטה הממשלה לקצץ את תקציב האקדמיה).

ב. הכרסום המתמשך במעמדה של השפה הערבית בישראל בשל שיקולים פוליטיים ואידאולוגיים מצד גורמים ממסדיים, שאף יזמו חוקים ותקנות שונים הפוגעים במעמדה של שפה זו.

ג. הרתיעה של אקדמיות אחרות ברחבי העולם הערבי מלשתף פעולה עם אקדמיה זו מתוך התנגדות לנורמליזציה של היחסים עם ישראל.

ד. הסיטואציה המיוחדת בארץ, שבה השפה הערבית היא שפת מיעוט במדינה ששפתה הרשמית היא שפת מיעוט לא רק ביחס לשפות הגמוניות אלא גם ביחס לשפת המרחב הערבי שמסביב.

ה. הפילוג בין האקדמיה לבין מרצים וחוקרים לשפה ולספרות ערבית, המאוכזבים מחוסר השתלבותם באקדמיה או בצוות ההנהלה שלה, שאף הקימו לעצמם מוסד מתחרה במכללת אל-קאסמי, בעיר באקה אל-ערביה, הנושא גם הוא את השם "האקדמיה ללשון ערבית".

מוהנד מוסטפא*
סטודנטים ערבים וחם השפה העברית:
בין החוויה האישית לחוויה הקולקטיבית

בשני העשורים האחרונים התמקד חקר ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל בממדים הכמותיים ובנגישות בני אוכלוסייה זו למוסדות להשכלה גבוהה. בשנים האחרונות אנו עדים לחקר נושא ההסתגלות של הסטודנטים הערבים לאוניברסיטה הן מהבחינה האקדמית (לימודית) והן מהבחינה החברתית והתרבותית. הטענה המרכזית של תחום מחקר זה היא, שאי-אפשר לנתק את הקשר בין ההסתגלות הלימודית לבין סוגיות הקשורות בהסתגלות החברתית והתרבותית. הטענה של מחקרים הללו וגם של הכותב היא, שאמנם השפה העברית היא סוגיה לימודית אולם יש לה משמעות תרבותית וחברתית, המשפיעה על תחומי ההסתגלות של הסטודנטים הערבים לאוניברסיטאות הישראליות העבריות.

סוגיית ההסתגלות של הסטודנטים הערבים למרחב האקדמי הישראלי היא סוגיה מורכבת; מצד אחד האוניברסיטה הישראלית היא אוניברסיטה עברית ששפת ההוראה, המחקר והלימוד בה היא עברית, ומצד שני חל תהליך של "ריחוק" בין הערבים בישראל לבין השפה העברית, המפריע להסתגלותם של הערבים לאוניברסיטאות הישראליות, בתחום הלימודי לפחות. לטענתי, לא השפה האנגלית היא הקושי היחיד של הסטודנטים הערבים במוסדות האקדמיים (שהיא כמובן שפה זרה שנייה – ושפה זרה ראשונה בעבור הסטודנטים היהודים) אלא השפה העברית. שלא כסטודנט היהודי, הנדרש להתמודד לעתים רק עם השפה האנגלית כשפת הטקסטים המדעיים באוניברסיטאות, הסטודנט הערבי אמור להתמודד עם שתי שפות – הן העברית והן האנגלית.

הריחוק של הסטודנט הערבי מהשפה העברית בא לידי ביטוי בכמה היבטים:

א. **ההיבט הפוליטי:** בעשור האחרון חל תהליך של התבדלות והפרדות בין האוכלוסייה היהודית לבין האוכלוסייה הערבית בישראל. כל אוכלוסייה נוטה לחיות במרחב נפרד מהאוכלוסייה האחרת והמגע ביניהן מצטמצם בהדרגה. יתר על כן, מעמד הביניים הערבי עובד ברובו בתוך החברה הערבית.

ב. **ההיבט התקשורתי:** צריכת התקשורת הישראלית העברית הולכת ומצטמצמת בקרב החברה הערבית. חשיפת הערבים לתקשורת הלוויין הערבית בעולם הערבי הולכת ונעשית דומיננטית יותר בעשור האחרון. בני הנוער מרבים לצפות בתכניות אקטואליה, בידור ואפילו ספורט, המשודרות באמצעי התקשורת הערביים. צריכת התקשורת בעולם הערבי הביאה אפוא לצמצום החשיפה לשפה העברית, שהייתה פעם שפת התקשורת המרכזית שצרכו הערבים בישראל.

* **מר מוהנד מוסטפא** הוא דוקטורנט בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה, מרצה במרכז ללימודים אקדמיים אור-יהודה, וחוקר במרכז "דיראסאת" – המרכז הערבי למשפט ומדיניות. כתב בשנים האחרונות מאמרים וספרים על החברה הערבית בישראל בכלל ועל ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל. אחד מתחומי המחקר הנוכחיים שלו הוא אסלאם פוליטי ודמוקרטיזציה בעולם הערבי. נושא הדוקטורט שלו (הנמצא בשלבי שיפוט) שכתב בהנחיית פרופ' גבי בן-דור הוא: "אסלאם פוליטי ודמוקרטיזציה במשטרים האוטוריטאריים הערביים: מחקר השוואתי, מצרים ותוניסיה". ניתן לפנות בדוא"ל: mohanad5544@yahoo.com

ג. **ההיבט התועלתני**: היבט זה מורכב משני רבדים: ראשית, מספר החלופות העומדות בפני התלמיד הערבי הולך וגדל. אפשרויות הלמידה האקדמית מחוץ לישראל, ובייחוד בירדן וברשות הפלסטינית ובאירופה, מפחיתות את חשיבות השפה העברית ומגבירות את משקל השפות האחרות כמו אנגלית; שנית, אפשרויות התעסוקה והחסמים התעסוקתיים במשק הישראלי הביאו לידי כך שרוב אנשי מעמד הביניים הערביים עובדים בתוך החברה הערבית ובה אין הם זקוקים לשימוש מעמיק בשפה העברית אלא לצורך הבנת אמצעי התקשורת של השלטון המרכזי.

ד. **ההיבט הלימודי**: מערכת החינוך הערבית בכלל ולימוד השפה העברית בפרט אינם מכינים את התלמיד הערבי לשלב האקדמי בחייו.

חסם השפה העברית במוסדות להשכלה גבוהה בישראל הביא להיווצרות שלוש תופעות שיש להתמודד עמן:

1. קושי של הסטודנטים הערבים להסתגל למסגרת החברתית ולמסגרת הלימוד באוניברסיטה.
2. חסם בפני התפתחות ההשכלה הגבוהה והמחקר בקרב ערבים תושבי ישראל (לימודי תואר שני ותואר שלישי).
3. חדירת השפה העברית לשיחות היום-יום בין הסטודנטים הערבים עקב השילוב של חסם השפה העברית ונחיתות השפה הערבית.

ג. מן העיתונות והתקשורת

מעמדה של הערבית בישראל – כללי

• גדעון סער: שנת הלימודים 2010 תהיה שנת השפה הערבית

שר החינוך, גדעון סער: "השנה הקרובה [2010] מיועדת להיות שנת השפה הערבית. [...] מדובר בצעד אחד מתוך שורת צעדים שנועדו לקדם ולשפר את מערכת החינוך הערבית, וכדי להעלות את רמת ההישגים של התלמידים בשפה הערבית, מאחר שלימוד השפה הערבית חיוני להבנת שאר המקצועות." [...] השר גדעון סער הוסיף שעות [לימוד] למקצועות הערבית והמתמטיקה לכיתות ג' ו-ח'. (פנורמה, 11.12.2009)

עמדות נוכח הכרוסום במעמדה הרשמי של השפה הערבית

• תגובת עמותת "אקרא" על הדיון בהצעות חוק לשלילת מעמדה הרשמי של השפה הערבית

עמותת "אקרא" [תא סטודנטים באוניברסיטאות המזוהה עם התנועה האסלאמית], פרסמה גילוי דעת תחת הכותרת "השפה הערבית היא סמל התרבות והערביות שלנו", בתגובה לדיון שהתנהל ב-24 בפברואר 2011 בוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת בעניין הצעות החוק של ח"כ אריה אלדד (האיחוד הלאומי) וח"כ רוברט טיביב (קדימה) לקבע את מעמדה של העברית כשפה רשמית יחידה בישראל:

"אנחנו ב"אקרא", מתוקף היותנו עמותה ערבית שנטלה על כתפיה להנהיג את התמיכה בחינוך הערבי בקרב הפלסטינים בארץ, לעזור לסטודנטים הערבים, לחזק את תחושת השייכות הערבית בקרבם, ולהחזירם למקורם ולשורשיהם – והשפה הערבית היא אחד מעקרונות היסוד בהעמקת תחושת השייכות וחיוזוק הזהות התרבותית של הסטודנטים הערבים [...] מתנגדים לכל פגיעה באחת הסוגיות החשובות הקשורות למורשת התרבותית שלנו [...] שהיא שפתם של בעלי הארץ הזו."

"הדיון החוזר ונשנה בסוגיית ביטול מעמדה הרשמי של השפה הערבית מוכיח לנו כי הממסד הישראלי מתקדם בנחישות ומתוך כוונה לטשטש ולעוות את זהותנו הלאומית, הערבית והפלסטינית. זאת במטרה לנתק את הערבים מזהותם התרבותית, ולהוביל לישראל ליזמה שלהם ולהרחקתם משפתם הערבית, שהיא סמל לגאווה ולאותנטיות שלהם."

"לפיכך, אנו בעמותת "אקרא" מגיבים כי גם אנו מתקדמים בנחישות ובתקיפות לקראת חיוזוק מעמדה של השפה הערבית בלבם של הסטודנטים שלנו ושל ועמנו, ודבר לא יניא אותנו מכך. נשקוד על חיוזוק מעמדה בקרב הסטודנטים שלנו ובקרב בני עמנו, ונפעל כדי לשמור על המורשת התרבותית של הפלסטינים בארץ. אנו גאים בשפתנו הערבית, סמל הציביליזציה והערביות שלנו, ומתפארים בזהותנו. אנו נשארים כאן." (www.pls48.net, 3.3.2011)

• תגובות נזעמות ביפו עקב כוונת מנהל בית ספר תיכון בעיר לאסור על דיבור בערבית בכיתה

כעס והפגנות ביפו על רקע הצהרות מנהל בית הספר העירוני ז' כי יש לדבר רק בעברית, ואסור לדבר ערבית בכיתה. [...] נאדיה חילו [תושבת יפו, בעבר חברת כנסת מטעם מפלגת העבודה]: "45% מן התלמידים בבתי הספר הם ערבים. יש לכבד את השפה שלהם ולכבד את מגוון התרבויות הקיים." [...]

אחמד משהראוי [תושב יפו, בעבר חבר מועצת העיר תל-אביב-יפו]: "לא יתכן שתלמיד ערבי לא יוכל לדבר בשפת האם שלו. ההפגנה מהווה מסר ברור לכל מי שנוטל חלק בגל הגזענות הגואה בארץ. לא נרשה לזרוע את זרעי הגזענות, במיוחד בעיר יפו [...] לא נרשה למחוק את זהותנו הערבית ביפו. הם חייבים לכבד את זהותנו ואת שפתנו, ואיש אינו יכול לשלול אותה מן הקיום שלנו. הדיבור בערבית הוא זכות, ולא נוותר על זכות זו." (סינארה, 31.12.2010)

• **מרזוק חלבי, סופר ומשפטן, במאמר עמדה: "הערבית מטילה פחד ואימה"**

כמו כל דבר במדינה, גם ההחלטה על המצב המשפטי של השפה הערבית התקבלה עוד בימי המנדט, אז נקבע כי לשלוש השפות – עברית, ערבית ואנגלית מעמד רשמי בפעולות השלטון. תיקון קל בתקנות הביא לביטול מעמדה הרשמי של האנגלית והשאיר על כנו את האמור לגבי העברית והערבית. [...] בפועל, נדחקה השפה הערבית לשוליים, לא רק בגלל פרקטיקות שלטוניות שנתנו עדיפות מובהקת לשפה העברית, אלא גם בגלל שתיקת המיעוט הערבי שהיה עסוק בהישרדות ובחיזוק מעמדו האזרחי. [...]

דחיית השפה הערבית לשולי התרבות מבליטה את הדרתו של המיעוט הערבי מהחברה הישראלית ומגבילה את היכולת של צעירים ערבים להתערות בה. לדוגמה, לימודים אקדמאיים מתקיימים בשפה העברית, מה שמהווה חסם ומונע מרבות צעירות וצעירים ערביים לרכוש השכלה אקדמאית. [...]

הניסיון למחוק כליל את השפה הערבית יקצין את תחושות הפחד והאימה שחשים היהודים מהשפה השכנה. קיימות אינספור עדויות למקרים בהם התבקשו ערבים במקומות עבודה או בפורומים שונים לדבר רק עברית. אחת הטענות שחזרה על עצמה הייתה כי השפה הערבית נתפסה כמאיימת וכזורה חרדה ופחד. [...] מתן לגיטימציה לשפה אותה מדברים כ-20 אחוז מאזרחי המדינה תרסן מעט את הדיכוי התרבותי שחש המיעוט הערבי. [...]

הצעתה של לבנת [הצעת החוק לביטול מעמדה הרשמי של השפה הערבית] אינה מיועדת להגן על העברית, שנהנית מהגמוניה בחסות המדיניות השלטת. היא מיועדת לפגוע בשפה הערבית ולרמוס את מה שהצליח לפרוח בתרבות הערבית בישראל. (www.ynet.co.il, 7.6.2008)

• **לימור לבנת: לא ייתכן שמעמדה של שפה אחרת בארץ יהיה שקול למעמדה של העברית**

ח"כ לימור לבנת (ליכוד) וקבוצת חברי כנסת בכירים נוספים יניחו השבוע הצעה על שולחן הכנסת לשלול את מעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית עיקרית. על פי הצעת החוק תוגדר העברית כשפה הרשמית הראשית היחידה בישראל, בעוד שהשפות ערבית, אנגלית ורוסית יוגדרו כשפות רשמיות משניות. [...] לדברי לבנת, "לא ייתכן, לא ראוי ולא הגיוני שמעמדה של שפה כזו או אחרת בארץ ישראל יהיה זהה למעמדה של השפה העברית. דווקא בימים אלו שבהם ארגונים של ערביי ישראל מנסים להפוך את ישראל לדו לאומית, דחוף להסדיר בחוק את מעמדה הייחודי של שפת התנ"ך - השפה העברית". (הארץ, 19.5.2008)

השפה הערבית כחלק מהזהות הלאומית והדתית

• **יום עיון ביפו: שפה ערבית וזהות בקרב הערבים הפלסטינים במדינת ישראל**

ד"ר יוסף ג'בארין, מנכ"ל מרכז "דיראסאת", הזהיר בהרצאתו מפני הצעות החוק השואפות לשלול מן השפה הערבית את מעמדה הרשמי [...] וזאת בהמשך למדיניות המחיקה המתנהל בפועל מזה יותר מ-60 שנה, במיוחד בערי החוף. [...] ג'בארין הדגיש כי המאבק על הענקת שמות ערבית לרחובות, לשכונות ולמקומות באופן כללי, ובמיוחד בערי החוף, הוא חלק מן המאבק שנועד להגן על הזיכרון ההיסטורי, ולהנציח את הנרטיב הקולקטיבי של עמנו, בהיותנו בעלי המולדת המקוריים.

פרופ' מוחמד אמארה, יו"ר המועצה הפדגוגית הערבית,² נשא הרצאה שהתמקדה בקשר שבין השפה לזהות הקולקטיבית, ובתפקידה של השפה הערבית והאתגרים שעמם היא מתמודדת, ובהם תהליך העברות (עברנה) והגלובליזציה. לדבריו, "שאלת השפה קשורה קשר אורגני בשאלת הזהות. השפה חשובה לא רק בחינוך לשוני אלא נוגעת בכל תוכניות הלימוד, התכנים ואמצעי העזר." (www.bokra.net, 10.2.2011)

² המועצה הפדגוגית הערבית הוקמה לאחרונה במטרה לקדם את מערכת החינוך הערבית בישראל. המועצה היא גוף חיצוני למשרד החינוך, וחברים בה קבוצת אנשי חינוך ערבים מאוניברסיטאות וממוסדות להשכלה גבוהה בארץ. ראו: הארץ, 21.1.2011, <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1210916.html?more=1>

• **שיח' ראא'ד צלאח, במאמר עמדה: "האם שפתנו הערבית בארץ נתונה בסכנה?"**

שיח' ראא'ד צלאח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל: "אם ברצוננו לשמור על זהותנו, עלינו לשמור על השפה הערבית. אם ברצוננו לשמור על השפה הערבית, עלינו לאהוב את השפה הערבית על-מנת לשמור עליה מתוך אהבה ולא מתוך כורח, מתוך תחושת השתייכות ולא באופן ספונטאני."

"אין זה מקרי שאמיר המאמינים, עמר בן אל-ח'טאב, אמר: 'למדו את הערבית, שכן היא מוסיפה לכם מידות טובות (מרווא'ה)³'. אין מדובר במילים גרידא, כך שאנו יכולים להחליף את המלה 'אנשאללה' במילה 'בסדר'. הבעיה היא שכאשר משמיטים את המילה 'אנשאללה' ומאמצים את המלה 'בסדר', אנו מאבדים את מידותינו הטובות ואת תחושת השייכות שלנו. כאשר אנו מרשים ללשונויותינו להיות מופקרות לפלישה יומיומית של מונחים בעברית, פירושו של דבר שאדמתנו, בתינו, מקומותינו הקדושים, זהותנו והגותנו מופקרים אף הם, וכל אחד ממרכיבי קיומנו – כפרטים, כתורה וכאומה – נתון להתקפה."

"מתנהלת מלחמה נגד השפה הערבית שמזכירה לנו את מלחמתו של המושל הצרפתי באלג'יריה, שאמר: 'יש למחוק מקרבם את שפת הקוראן, הערבית, ולעקור את הלשון הערבית מלשונויותיהם על-מנת שנצא אותם'. מלחמה זו מוסיפה להתקיים עד עצם היום הזה."

"המשבר הוא משבר כבוד, לא משבר שפה. זהו משבר של דוברי השפה, לא משבר של מלים. לא הערבית נחלשה אלא אנו, בניה, נחלשנו והתרשלנו בהגנה עליה. [...] השפה שלנו בסכנה, נכון, אולם לא היא האשמה בכך אלא אנו האשמים." (www.pls48.net, 20.1.2011)

• **מוחמד אמארה: העברות הוא תהליך אידאולוגי לשוני הפוגע בזהותה של החברה הערבית**

פרופ' מוחמד אמארה, חוקר שפה ומרצה באוניברסיטת בר אילן ומכללת בית ברל: "עברות השפה הערבית הוא אידאולוגי, במובן זה שהוא חוצה את ממד השפה ומגיע אל האדם, אל תרבותו ואל מערכת ערכיו, שנמצאים במצב של התפרקות, כפי שקורה היום. אנו מאבדים את המשמעת החברתית המפקחת על התנהגות החברה, וכתוצאה מכך נוצר זלזול בערכי החברה ובאיסורי הדת."

"הערבית מתמודדת עם אתגרים רבים: פנימי, אזורי ועולמי. האתגר הבולט ביותר הניצב בפני השפה הוא תהליך העברות (עברנה) והגלובליזציה. השימוש במושג 'עברות' אינו מקרי. מדובר כאן באידאולוגיה לשונית שפוגעת במרכיב הזהות. זה לא מתבטא אך ורק באופן השימוש בשפה."

"השפעת השפה העברית ניכרת בכל היבטי החברה הפלסטינית בארץ: בתוך הבית, בבתי הספר, ברחוב, במקומות העבודה – בכל מקום. רק צריחי המסגדים ובתי הקברות לא נפגעו."

"יש כאלה המדברים על 'ישראליות' ועל משבר הזהות שחוזה החברה הערבית בארץ. יש כאלה המסכימים לתהליך זה וסבורים כי מדובר במהלך טבעי, שבמסגרתו התעצבה זהות ערבית שנקראת 'ערבי ישראלי' [...] אולם יש כאלה שהתנגדו ולא הסכימו לתהליך העברות, שמפשיט מן הערבי את זהותו המקורית. שני הזרמים האלה קיימים, והמחלוקת ביניהם קיימת. העברות הפך לאחד הכלים לחקר הסכסוכים הקיימים." (www.bokra.net, 18/01/2011)

• **מאמר מערכת: "לא נכבד את מי שלא מכבד את שפתנו"**

שפתו של כל אחד מן העמים בעולם הינה המאפיין הבולט ביותר של הציוויליזציה שלו ושל תרבותו. [...] אין פלא שהעמים החיים הם אלה אשר דבקו בשפתם ובתרבותם. העמים החשובים, אשר עמדו איתן בפני הכיבוש והשעבוד, הם אלה אשר דבקו בשפתם.

אין פלא שהמדינה העברית ממהרת להילחם בנו דרך ההיסטוריה, התרבות והשפה שלנו. עמים אינם מובסים כאשר אדמתם נכבשת, אלא כאשר נכבשים חשיבתם ותודעתם של בניה, וכאשר תרבותם נמחקת. למרבה הצער [המדינה] מצליחה במשימתה במידה רבה. מי שמתבונן מקרוב באופן שימושנו בשפה הערבית נדהם להיווכח עד כמה התרחקנו ממנה ועד כמה אנו פונים להשתמש בשפה העברית בחיי היומיום שלנו. [...] אפילו התכתובת בין הרשויות המקומיות הערביות לבין התושבים החלו להתנהל בשפה העברית [...] שלא לדבר על השימוש היומיומי

³ כוונת המונח מרווא'ה היא כלל המידות הטובות של הגבר: אומץ לב, יישוב הדעת, נדיבות, אדיבות, רגש כבוד וכו'.

הנרחב בשפה העברית. חלק ממילות הקישור שלה, כמו "בסדר", הפכו לחלק בלתי נפרד משפתנו ומחילופי הדברים בינינו. [...]

אחדים מאיתנו החלו לראות בדיבור בעברית מקור להתפארות ולגאווה. הביזיון מתבטא בתופעת השימוש בשפה העברית בשלטי חוצות במקומות המסחר, במסעדות ובקניונים. ניתן לקבל בהבנה שימוש בשפה העברית לצד שפת האם, אבל התעלמות ממנה [משפת האם] היא דבר מבזה. לדעתנו, עלינו לדבוק כציבור בשפתנו ובתרבותנו. אין בה שום בושה בשבילנו, נהפוך הוא: שפה זו הייתה לפני מאות שנים שפת העולם התרבותי. אין ספק כי עלינו לעודד את החנויות והמקומות הכותבים ומתכתבים בערבית, ולהתרחק מאלה שמתביישים בשמות ובכתיבה בערבית. (כל אל-ערב, 24.12.2010)

• יום עיון ברהט לרגל יום השנה ה-34 ל"יום האדמה": שפתנו היא זהותנו

ד"ר יוסף ג'בארין, מנכ"ל מרכז "דיראסאת" – המרכז הערבי למשפט ומדיניות: "ישראל לא שינתה למעשה את החוקים המקבעים את מעמד השפה הערבית, כדי שלא להעלות את חמתם של גופים בינלאומיים שונים, אולם בפועל היא הנהיגה מדיניות של מחיקה והדרה במתכוון כלפי השפה הערבית." [...] ד"ר ג'בארין נשא הרצאה על המעמד הנעדר של השפה הערבית בארץ, במיוחד לאור העובדה שאין אוניברסיטה ערבית ומרכזי מחקר ערביים.

מוהנד מוסטפא, חוקר במרכז "דיראסאת": "אחד הפרויקטים של התנועה הציונית היה לייחד את שמות [המקומות], ולא רק לכבוש אותם מבחינה גיאוגרפית. מה שמאפיין את הסכסוך הזה הוא היותו סכסוך גם על הזיכרון ההיסטורי. השפה ממלאת תפקיד חשוב בסכסוך על הזיכרון של המקום." (<http://www.dirasat-aclp.org/arabic/index.asp?i=673>, 8.4.2010)

• האגודה לתרבות ערבית בנצרת: הטיפול בהוראת השפה הערבית הוא שאלה לאומית

האגודה לתרבות ערבית (ג'מעית אל-ת'קאפה אל-ערביה, עמותה בנצרת המזוהה עם בל"ד), ערכה בתאריך 6.11.2009 כנס בנצרת בנושא "למדו ערבית והנחילו אותה לאנשים". האגודה סבורה כי הטיפול והעיסוק בבעיית הוראת השפה הערבית הוא סוגיה לאומית ממדרגה ראשונה, בשל בעיות ומשברים הקשורים לאופייה של השפה הערבית, לאופן כתיבתה, וכן לשאלת הדו-לשוניות. [...]

ד"ר רודה עטאללה, מנהלת האגודה לתרבות ערבית, סיפרה על מטרות הפרויקט "למדו ערבית והנחילו אותה לאנשים": "מטרת הפרויקט היא לשמור ולהגן על "התודעה הפלסטינית" (אל-ועי אל-פלסטיני), אשר ישראל מאז הקמתה פועלת, ותמשיך לפעול, לשרש אותה באמצעות כינונה של תודעה "ערבית ישראלית", המחזקת את כפיפותה של החברה הפלסטינית לפרויקט הציוני ולמנגנוני המדינה העברית. לפיכך, השלטונות הישראליים רואים בהשתלטות על מנגנון החינוך סוגיה אסטרטגית ראשונה במעלה, וכאמצעי שליטה על אפיקי התפתחותה של החברה הפלסטינית. [...] ריבונות על מערכת החינוך לא תושג רק באמצעות שחרור ממנגנוני המדינה העברית, אלא גם באמצעות עיצובה מחדש בצורה מודרנית ולאומית." (<http://www.arabcultural-a.org/?todo=showevent&ID=10&pid=11>)

חשש מחיקה במעמד שפת האם בקרב צעירים ובני נוער ערבים

• המשורר תאמר מסאלחה במאמר עמדה: "ג'נוסייד תרבותי"

מי שמבקש לצמצם את הערבית לשפת בית ורחוב מבקש להעלים אותה מהממד הציבורי, ובכך לפורר את הזהות הערבית ולפורר את יכולתנו לנהל שיח זכויות עם הרוב היהודי. השפה גם מעצבת זהות, זיכרון והמשכיות. פגיעה בה תפגע בכל מה שמעצב את האדם כיחיד וכחלק מקולקטיב.

השפה הערבית אינה יכולה להצטמצם לנושא שולי תרבותי, כפי שמציע [סלמאן] מצאלחה [לבטל את הערבית כשפת הוראה בבתי הספר הערביים, ולהחליפה בעברית]. ערבית היא גם מתמטיקה, ביולוגיה והיסטוריה. מי שמוותר על הוראת הפיסיקה בערבית מוותר על הוראת הספרות והשירה הערבית ומבקש לקטול שפה, שלמרות הקשיים היא חיה ותוססת, כמו אותו מיעוט פלסטיני המתעקש להתקיים ולפרוח למרות הקשיים. השפה איננה דבר קבוע, וכפי שהערבית הייתה

לאורך ההיסטוריה שפת המדע והפילוסופיה, היא יכולה לחזור ולתפוס את מקומה הטבעי. דרושים רק אנשים שיאהבו אותה ויהיו בעלי יושרה אינטלקטואלית ואורך רוח. [...]

חיזוק שפת האם הוא הבסיס לחיזוק ההישגים האקדמיים של המיעוט הערבי וגם לחיזוק העברית כשפה נוספת שיש לשלוט בה כשפת אם. בהצעה לבטל את המחלקות הערבית והדרוזית, אני תומך. הערבים הם שצריכים להחליט על תוכני ההוראה שלהם ואופיים, לא אנשי שב"כ, לא גדעון סער ולא ערביי המחמד המאיישים את המחלקה במשרד החינוך. (הארץ, 8.10.2010)

• **סלמאן מצאלחה, משורר ומתרגם, במאמר עמדה: "ערבי, דבר עברית"**

מן הראוי לדון בסוגיית השפה בכובד ראש, במנותק מהרגישות הלאומית הקשורה בה. לא מזמן פרסם משרד החינוך נתונים על רמת הישגי התלמידים במערכת החינוך. [...] הדו"ח מצביע על מצב קטסטרופאלי במגזר הערבי, וקובע שהציון הממוצע הנמוך ביותר נרשם בבחינה בעברית לתלמידים ערבים. הציון בבחינה "ערבית לערבים" היה גבוה רק מעט יותר. [...]

ידוע לכל, כי השפה הערבית הנלמדת בבתי הספר, מעצם טבעה, משולה לעברית או לכל שפה זרה אחרת. כלומר, אינה שפת אם של הילד הערבי. שפת אמו, המדוברת בבית, שונה בתכלית מן הערבית הספרותית התקנית הנרכשת בבית הספר. יש לציין, כי מצב זה שורר בכל ארצות ערב. הציבור הערבי בארץ אינו מנותק מן המרחב הלשוני הערבי. אמצעי התקשורת ההמוניים הערביים, ובמיוחד הרדיו והטלוויזיה, אינם מספקים עושר לשוני תקני. נהפוך הוא, הם מנציחים רדידות לשונית שמובילה לרדידות מחשבתית.

למרות הכל, ניתן לחולל מהפיכה חינוכית כאן. תוצאותיה החיוביות של מהפיכה כזאת תורגשנה בתוך שנים ספורות. לצורך כך דרוש האומץ לשים את הדרישה החינוכית האולטימטיבית על השולחן: יש לבטל לאלתר את המחלקות הערבית והדרוזית במשרד החינוך ולאחד את תוכניות הלימודים בתוכנית ליבה אחידה לכולם. התוכנית תכלול 80% חומרי לימוד הדרושים לחינוך מודרני ומתקדם. בשאר האחוזים תותר שימת דגשים תרבותיים מגזריים. (הארץ, 27.9.2010)

• **ג'ורג' קנאזע, בפנייתו לדור הצעיר בחברה הערבית: חשוב שכל ערבי ישלוט בשפת אמו**

פרופ' ג'ורג' קנאזע, בעבר ראש המחלקה ללימודי השפה הערבית באוניברסיטת חיפה, בפנייתו אל הדור הצעיר בחברה הערבית: "הדבר הראשון והחשוב לי מכל הוא שכל ערבי ישלוט בשפת האם שלו, לא מתוך גישה קנאית אלא מן הסיבה שאך טבעי שאדם לא יכפור בשפת האם שלו, שכן היא אחד המרכיבים של קיומו. לכן, זהו אחד המרכיבים הבסיסיים לדמותו של האדם שיש להתחשב בהם." (סינארה, 26.11.2009)

• **המניע להקמת האקדמיה ללשון הערבית: חשש משחיקת השפה הערבית בקרב בני הנוער**

מחנכים, אנשי חינוך ואנשי רוח ערבים אזרחי ישראל, הכריזו בשבוע שעבר על הקמתה של "האקדמיה ללשון הערבית" בישראל. הגוף החדש, שהוקם לנוכח הזדעקותם של רבים במגזר הערבי משחיקתה של הלשון הערבית בקרב הנוער הערבי, יירשם בקרוב כעמותה. [...] במגזר הערבי שוררת דאגה חמורה בשנים האחרונות מפני שחיקתה של הלשון הערבית בקרב בני הנוער, שתהליך הישראליזציה המואץ שלהם כרוך גם בידיעה שטחית של הלשון הערבית הספרותית וב"עברות" של הלשון המדוברת. החרדה משחיקת הלשון קשורה לתהליך רחב יותר של היחלצות לשמר ולבצר את הזהות הלאומית הערבית-פלסטינית. (הארץ, 30.12.2001)

לשאלת הקמתה של אוניברסיטה ערבית בארץ

• **ג'ורג' קנאזע: קיבלתי אישור להקמת מוסד אקדמי ראשון מסוגו בשפה הערבית**

פרופ' ג'ורג' קנאזע: "קיבלתי אישור להקמת מוסד אקדמי ראשון מסוגו. [...] אנו פועלים במרץ לפתוח מוסד אקדמי ערבי ראשון בארץ. למעשה קיבלנו את הסכמת המועצה הפדגוגית העליונה. הוחלט על הקמת המוסד הזה, והממשלה אישרה את ההחלטה. אנו עדיין ממתנינים לבצע כמה צעדים מכינים, כדי להתחיל בעבודה ולהודיע על כך באופן רשמי." (סינארה, 26.11.2009)

• **מאמר עמדה: "דרושה אוניברסיטה ערבית"**

ד"ר יועד אליעז, ראש ארגון אנדמאג' – ארגון המפתח תכניות לימוד לבתי ספר מעורבים וערביים בישראל: "הנושא [הקמת אוניברסיטה ערבית בישראל] חזר כעת לסדר היום הציבורי עם הודעתו של ראש העיר נצרת, ראמו ג'ראיסי, על הכוונה להקים בעירו מוסד אקדמי שיתפתח לאוניברסיטה. הטענות המושמעות נגד הקמת אוניברסיטה ערבית בגליל כוללות למשל את עובדת קיומן של מכללות רבות באזור, בהן מכללה ערבית אחת או שתיים להכשרת מורים. אולם בעבור הסטודנט הערבי, אין דין מוסד אקדמי עברי כדין מוסד אקדמי ערבי, ואין דין מכללה להכשרת מורים כדין אוניברסיטה."

"השפה הערבית אינה רצויה במוסדות האקדמיים העבריים. במכללה גלילית אחת התקנות אינן מאפשרות ללמד בשפה הערבית, גם כשהמורה וכל הסטודנטים בכיתה ערבים. במוסדות האקדמיים העבריים, נקודת המוצא של הסטודנטים הערבים נחותה מזו של הסטודנטים ששפת האם שלהם ערבית, כך שהם צריכים להתאמץ הרבה יותר כדי להגיע לאותם הישגים שהסטודנטים היהודים מגיעים אליהם."

"מעמדה של השפה הערבית בעיני הישראלים נמוך. בעבור רוב היהודים היא לא יותר ממקור לא אכזב למלות סלנג. הטרגדיה הגדולה היא שגם עבור רבים מהערבים בישראל, שפת האם שלהם, שפת ספרי הקודש שלהם, שפת שיריהם, השפה שבה הם חולמים ומתגעגעים, מאבדת מיוקרתה. רבים מהילדים הערבים שגדלו ולמדו בערים המעורבות בישראל כלל אינם יודעים לקרוא ולכתוב בערבית. וכל תלמידי מערכת החינוך הערבית בישראל יודעים היטב, שאם ברצונם להמשיך וללמוד באוניברסיטה, לשפה הערבית אין ערך בהקשר זה, ובמוקדם או במאוחר הם יאלצו ללמוד עברית ברמה גבוהה."

"האם יש תוחלת לחברה ולתרבות הערבית בישראל? האם לספרות, לשירה, לתיאטרון ולקולנוע הערביים יהיה מקום בישראל? האם תושבי ישראל הערבים יהיו סוף סוף אזרחים מסוג א', האם הם יזכו בייצוג הראוי להם בחברה הישראלית, האם מעמדם וכבודם יושבו להם אחרי 60 שנים? התשובות לכל השאלות האלה תלויות בהחלטה להקים אוניברסיטה ערבית."

"הקמת אוניברסיטה ערבית אינה סוגיה שנמצאת בסטאטוס של "כמעט מיותר" (כי יש המון מוסדות אקדמיים, או כי יש המון סטודנטים ערבים במוסדות הקיימים), אלא היא הכרח דחוף. הכרח דחוף למען שינוי במצבם העגום של בתי הספר הערביים, ולמען שינוי במעמדם של האזרחים הערבים-הישראלים." (הארץ, 16.1.2008)

• **ראמו ג'ראיסי: אנו פועלים להקמת מוסד אקדמי בשפה הערבית, שיתפתח לאוניברסיטה**

ראש העיר נצרת, ראמו ג'ראיסי, וגורמים נוספים פועלים לקידום הקמת מוסד אקדמי ערבי בעיר. אם יוקם, יהיה זה המוסד האקדמי הערבי הראשון בישראל, שלמרות שאושר בעבר על ידי שרי חינוך והמועצה להשכלה גבוהה, הקמתו מעוכבת זה כעשור.

ג'ראיסי: "אנחנו מדברים על מוסד אקדמי, שיתפתח לאוניברסיטה. אנחנו בשלב של דיונים ורעיונות. מדובר במוסד שייבנה על מצוינות, שלא יפנו אליו רק מי שלא יתקבלו במוסדות האחרים, מוסד שיהיה רב-תרבותי ופתוח לכולם. [...] הלימודים יתקיימו בשפה הערבית, אך כנראה גם בלשונות אחרות."

"בכל פעם שעולה נושא הקמת מוסד אקדמי בנצרת, מתנגדי הרעיון מעלים את השאלה, 'למה בכלל צריך מוסד אקדמי ערבי?', מספר ג'ראיסי, "זו שאלה שנועדה להתחמק מכך שהמדינה לא דאגה להקמת מוסד אקדמי במגזר הערבי, ושאלה שלא עלתה כשהקימו חמישים מכללות בתל חי, בעמק יזרעאל, בעמק הירדן ובמקומות אחרים. [...] הציבור הערבי פה, וזו עובדה קיימת. מי שמתעלם מזה דומה לבת יענה שטומנת ראשה בחול." (הארץ, 23.12.2007)

ד. נתוני רקע

הצעות חוק שתכליתן לחזק את מעמד השפה הערבית

- **הצעת חוק האזרחות (תיקון – התאזרחות דוברי השפה הערבית), התש"ע-2009**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 12.10.2009 מטעם חברי הכנסת: ג'מאל זחאלקה, סעיד נפאע, וחנין זועבי (כולם מבלי"ד).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

סעיף 5(א) לחוק האזרחות התשי"ב-1952 קובע את התנאים להתאזרחות. על פי פסקה (5) לסעיף זה, אחד התנאים להתאזרחות הינו ידיעת-מה את השפה העברית.

על אף מעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית, על פי סימן 82 לדבר המלך במועצה על ארץ-ישראל, 1922 עד 1947, דוברי השפה הערבית אינם יכולים לקבל אזרחות במדינה, דבר המפלה אוכלוסיה זו לרעה.

מוצע בהצעת החוק לאפשר התאזרחות גם לדוברי השפה הערבית.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/18/1634.rtf>

- **הצעת חוק חינוך ממלכתי (תיקון – חובת לימוד עברית וערבית), התשס"ט – 2009.**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 1.6.2009 מטעם חברי הכנסת: טלב אל-סאנע, אברהים צרצור, אחמד טיבי ומסעוד גנאים (כולם מרע"מ-תע"ל).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

הסדרי שלום שהולכים ונרקמים במזרח התיכון מחייבים בניית גשר של שפה בין הערבים ליהודים. גשר זה יכול שייבנה באמצעות שפה שיש להנחילה ליהודים ולערבים החל משנת הלימודים הראשונה.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/18/1207.rtf>

- **הצעת חוק הגדלת אחוזי השידור בשפה הערבית (תיקוני חקיקה), התשס"ט**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 1.4.2009 מטעם חברי הכנסת: דב חנין, מוחמד ברכה, חנא סוייד, ועפא אגבאריה (כולם מחד"ש).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

רשות השידור פועלת מכוח חוק רשות השידור (להלן – הרשות). על-פי סעיף 3 לחוק זה, על הרשות לקיים שידורים בשפה הערבית לצרכיה של האוכלוסייה דוברת הערבית, וכן שידורים לקידום ההבנה והשלום עם המדינות השכנות בהתאם למגמות היסוד של המדינה. מימון פעולותיה של הרשות נעשה באמצעות גביית אגרה עבור שידוריה ממחזיקי מקלט טלוויזיה. אגרה זו נגבית באותו הסכום הן מאזרחים יהודים והן מאזרחים ערבים. עם זאת, אין הדבר בא לידי ביטוי בהקצאת זמני השידור בשפות השונות. על כן, מוצע לקבוע כי 20% לפחות מזמן השידורים בשידורי הטלוויזיה במהלך כל חודש יוקצו לשידורים בשפה הערבית.

הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו (להלן – הרשות השנייה), פועלת מכוח חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, התש"ן-1990 [...]. בסעיף 5 לחוק זה נקבע כי על הרשות השנייה לקיים שידורים בשפה הערבית לצרכיה של האוכלוסייה דוברת הערבית ולתת ביטוי להשקפות השונות הרווחות בציבור. [...] על מנת לקדם את השוויון בנושא זה מוצע להגדיל את היקף השידורים בשפה הערבית לעשרים אחוזים.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/18/697.rtf>

• **הצעת חוק חובת פרסום בשפה הערבית, התשס"ו-2006**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 11.12.2006 מטעם חברי הכנסת: אחמד טיבי, אברהם צרור, טלב אל-סאנע, ועבאס זכור (כולם מרע"מ-תע"ל).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

ככלל, האוכלוסייה הערבית בישראל נמצאת במעמד סוציו-אקונומי נמוך מזה של האוכלוסייה היהודית. עם זאת, ועל אף שהערבית היא שפה רשמית בישראל, רשתות המזון הקמעונאיות מקפחות את האוכלוסייה הערבית במידע על מבצעים, הנחות ומגוון המוצרים שהן מציעות. [...] לפיכך, מוצע לחייב את רשתות המזון הקמעונאיות לפרסם בשפה הערבית באופן שוויוני לפרסום שהן עורכות בשפה העברית.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/17/601.rtf>

הצעות חוק המבטאות כרסום במעמד הרשמי של השפה הערבית

• **הצעת חוק השפה, התשס"ט-2009**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 8.6.2009 מטעם חבר הכנסת אריה אלדד (האיחוד הלאומי).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

העיקרון המרכזי בחוק המוצע הוא ההכרזה כי במדינת הלאום של העם היהודי, השפה העיקרית והראשונה היא השפה העברית. עובדה זו היא אחד הביטויים המרכזיים והייחודיים ל"יהדותה" של המדינה. [...]

המדינה מכירה בחשיבות העצומה של שפה ושל שימורה לזהות האישית והקבוצתית של אנשים. [...] תשומת לב מיוחדת תינתן לצרכיה של האוכלוסייה הדוברת ערבית, אשר ישראל היא מולדתה, החפצה ברובה לשמר את תרבותה ושפתה ואת קשריה עם התרבות דוברת הערבי באזור. [...]

מעמדה המיוחד של השפה הערבית בישראל בא לידי ביטוי בכמה נקודות, מעבר לעובדה שיש אזורים לא מעטים בהם יש לאוכלוסיה זו ריכוז כזה שיצדיק פרסום מיוחד בערבית או שילוט בשפה זו. רק לאוכלוסייה הערבית יתאפשר לקיים לימודים בשפתה היא. [...] בנוסף, ראוי לאפשר ואף לעודד לחשוף את התלמידים בבתי הספר, לפחות משך שנה אחת, לשפה הערבית, ולעודד לימוד רחב יותר של שפה זו.

להערכתנו, הצעת חוק זו מבהירה את הדרוש הבהרה, ויוצרת איזון נכון ובהיר בין מעמדה של העברית כשפת המדינה ובין האינטרסים והצרכים של אוכלוסיות הדוברות שפות אחרות בישראל, לרבות הציבור דובר הערבית.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/18/1259.rtf>

• **הצעת חוק השפה הרשמית של מדינת ישראל, התשס"ט-2009**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 18.5.2009 מטעם חבר הכנסת רוברט טיבייב (קדימה).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

ברוב מדינות העולם, השפה הרשמית היא השפה שבה מדברת רוב האוכלוסייה. בהצעת החוק האמורה נלקח בחשבון ההרכב האתני של מדינת ישראל והוצע לתת מעמד של שפות משניות לשפות ערבית, אנגלית ורוסית.

שפת המדינה היא שפת החקיקה ושפת מוסדות השלטון המרכזי והמקומי. שפת המדינה הרשמית היא לא רק אמצעי תקשורת אלא מהווה, יחד עם הדגל, הסמל וההמנון, את סמלי המדינה.

קבלת הצעת חוק זו תתרום למדינת ישראל בחיזוק אחד מנכסיה החשובים ביותר – שפת המדינה, שפת היהודים – השפה העברית.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/18/1088.rtf>

• **הצעת חוק השפות הרשמיות, התשס"ח-2008**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 26.5.2008 מטעם חברי הכנסת: לימור לבנת (ליכוד), עתניאל שנלר (קדימה), יולי אדלשטיין (ליכוד), ויעקב מרגי (ש"ס).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

זכותו של העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי בארץ ישראל, במיוחד לאחר השואה, הוכרה עוד בהצהרת בלפור ובאה לידי ביטוי במגילת העצמאות. [...]

במדינת ישראל חיים כיום כשישה מיליון דוברי עברית, מספרם של דוברי הערבית נאמד בכ-1.4 מיליון. גלי העלייה הגדולים ממדינות ברית המועצות לשעבר, במהלך שנות ה-90, הביאו לארץ כמיליון דוברי רוסית. השפה האנגלית משמשת גופים, בהם מוסדות ממלכתיים ומסחריים, לצורך קשרי חוץ ונלמדת כמקצוע חובה במערכת החינוך הממלכתית.

אולם קיימת אי-בהירות סביב המדיניות הלשונית של מדינת ישראל בהעדר חוק יחיד ומוגדר בנושא. [...] מכלל החוקים ופסיקות בג"ץ עולה כי שתי השפות הרשמיות והעיקריות של מדינת ישראל הן עברית וערבית, אך אינן שוות-מעמד. מרבית עבודת הרשויות נעשית בשפה העברית ויש לה עדיפות על פני הערבית. יחד עם זאת תרגום לערבית מצורך לחלק מההודעות הרשמיות, כמו-כן מותר לנאום בערבית בכנסת ומותר לעתור לבתי המשפט ולרשויות אחרות בשפה זו. [...]

לאור המצוין לעיל עולה הצורך בביטול החקיקה המנדטורית ובחקיקה מסודרת שמטרתה להגדיר את מעמדם של השפה העברית כשפה רשמית עיקרית ואת השפות ערבית, אנגלית ורוסית כשפות רשמיות משניות וזאת תחת חוק יחיד.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/17/3723.rtf>

• **הצעת חוק השפה העברית (תיקוני חקיקה), התשס"ו-2006**

הונחה על שולחן הכנסת ביום 19.6.2006 מטעם חבר הכנסת צבי הנדל (איחוד לאומי – מפד"ל).

מתוך דברי ההסבר להצעת החוק:

השפה העברית היא שפתו של העם היהודי מאז ומעולם, ומהווה סמל לתקומתו במדינתו העצמאית. הכרזת העצמאות, המתייחסת בתחילתה לקשר של העם היהודי לארצו, מציינת כי היהודים שבו לארצם ו"החיו שפתם העברית". עם זאת, אין חוק הקובע הוראות מפורשות בנוגע לשפת המדינה. [...]

מוצע להשאיר על כנו את ההוראות בדבר המלך במועצה בכל הנוגע לשפה הערבית. עם זאת, מכוח היותה של המדינה "יהודית ודמוקרטית", ובשל היות השפה העברית השפה המדוברת על ידי רוב אזרחי המדינה, יש לעגן את מעמדה כשפה הרשמית של המדינה. [...]

מוצע לעגן את השפה העברית בחוק, כשפה הרשמית של מדינת ישראל, לצד יתר סמלי המדינה המבטאים את זהותה וייחודה - הדגל, הסמל, וההמנון.

נוסח הצעת החוק: <http://www.knesset.gov.il/privatelaw/data/17/533.rtf>